

УДК 342.4(477)

Поровчук О.Г., к.і.н., доцент, Пахалюк Л.В., ст. 1 курсу МЕФ
(Національний університет водного господарства та природокористування,
м. Рівне)

З ІСТОРІЇ М. ДУБНО КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТ.

**В статті досліджується історія становлення і розвитку міста Дубно. Зна-
чне місце займають проблеми діяльності місцевих органів управління,
направлених на вирішення соціально-економічних завдань міста у
XVIII на початку XX ст.**

**The paper studies the history of making and developing Dubno town.
Considerable place is taken by the problem of activities of local
administration organs directed of solving social and economic problems of the
town of the end of the 18th and the beginning of the 20th century.**

Знання своєї історії є проявом освіченості людини, її культурного розвит-
ку. Особливо важливо знати історію свого рідного краю.

Волинь багата своїм історичним минулим, традиціями і славою. Все це принесла їй впродовж багатьох століть не тільки унікальна природа, але й чисельні міста і містечка. Одні з них, піднявшись в сиву давнину на вершину слави, згодом через низку як внутрішніх, так і зовнішніх причин втратили своє практичне значення, перетворившись у невеликі поселення, жителі яких сьогодні пишаються минулою славою своїх прашурів. Інші взагалі перестали існувати, зійшовши з історичної арени, хоча до нині цікавлять археологів, істориків і просто українську громадськість. Значна частина тодішніх поселень продовжує свій шлях і в наш час.

Багата традиціями і теперішня Рівненщина. Її історія, як і життя всього краю, розпочиналися з давніх-давен, з часів Київської Русі. Літописці часто називали цей край Погориною тому, що знаходився по обидва боки річки Горинь. Він був, як вказує М.Ф. Котляр: «своєрідним резервним фондом, звідки великі князі київські брали землі для роздавання своїм васалам» [1].

Тут формувалося Галицько-Волинське князівство, яке зробило спробу відродити силу і міць руських земель. На цих землях, як свідчать літописці, народжувались і розвивались міста. До таких міст належить і стародавнє Дубно.

Перед авторами стоять завдання на базі першоджерел і літератури дослідити історичні процеси становлення та розвитку цього стародавнього міста у XVIII на початку XX ст.

Розпочавши свою історію з невеличкого поселення на галявині дубового лісу на березі річки Ікви (звідси і назва Дубенка, Дубен), впродовж довгих років, сперечаючись з м. Остогом за першість в регіоні, то піднімалось на

гребні слави, то занепадало. Йому не судилося досягти рівня великих міст Європи, воно залишилося периферійним районним центром Рівненщини.

Перша згадка про м. Дубно відноситься до 1100 р. і пов'язана з взаємодіями руських князів з Давидом Ігоровичем, який був причетний до осліплення теребовлянського князя Василька. Засудивши цей вчинок, князі піддали Давида різкій критиці за вдіяне. Після Витчівського з'їзду князів літописець записав: «Ми не дамо тобі (мова йде про Давида) стола володимирського, бо ти кинув ножа в нас, а сього не було в Руській землі. Але ми тебе не візьмемо, ні іншого зла не вчинимо, а се тобі даєм: пішовши, ти сядь у Бужеську, і в Острозі, а Дубен і Чорторийськ – се тобі дає Святополк» [2].

Ймовірно, що Дубно існувало ще до 1100 р., якщо про нього, вже у названому році, говориться у літописному оповіданні.

Ще одне повідомлення про нього пов'язане з Юрієм Довгоруком в 1149 р.: «А коли з'їхались половецькі князі з ними обома, то вони, порадившись, отступили назад і стали коло /города/ Дубна» [2].

Особливого піднесення місто досягло в Литовську добу. Поруч з ним виросли і розвивалися поселення-супутники – Вигнанка, Забрама, Знесення, Підборці, Сурмичі, Страклів, Тараканів.

У 1498 році великий князь Литовський Олександр, видавши князю Костянтину Острозькому, воеводі Троїцькому, гетьману Великого Князівства Литовського грамоту, надав Дубну статус міста, яке згодом у 1507 році, отримує Магдебурзьке право і поступово виходить на європейську арену, привертаючи увагу до себе як українців, так і іноземців.

Одним із свідків цікавої та захоплюючої історії Дубна є перлина світової архітектури – Дубенський замок.

Офіційною датою його спорудження вважається 1492 р. Впродовж усього існування замок неодноразово перебудовувався та укріплювався.

Фортеця, як родовий маєток князів Острозьких, переходив через шлюби від однієї князівської династії до іншої, і був приватною власністю князів Острозьких. Згодом ним володіли Заславські, Сангушки, Любомирські. На території фортечного комплексу були побудовані два палаци: з південної сторони – князів Острозьких, а навпроти нього, з північної – князів Любомирських.

Всі замкові будівлі оточені високим муром з двома потужними бастіонами, увінчаними округлими вежами. Одна з них носить назву «Беатка».

За час свого існування Дубенський замок пережив не один бій, не одне повстання. Та ніщо не змогло подолати та зруйнувати його. Під його стінами проходили козаки Богдана Хмельницького. Тут княгиня Дольська навіяла І. Мазепі думку використати шведів у боротьбі за незалежність України.

Завдяки Острозьким Дубно перетворилося в православний центр Волині. В XV ст. засновано Спасо-Преображенський монастир, нині Спасівська церква. У монастирі в XVI ст. Було написане Дубенське Євангеліє. Крім нього,

на Рівненщині в цей же період видані Дорогобужське і добре відоме всім Переспонницьке Євангелія. Останнє написане вперше українською мовою.

У XV ст. побудовано монастир Чесного Хреста, ігуменом якого в останній чверті XVI ст. був Іов Почаївський. Монастир знищено радянською владою в післявоєнний період.

Південніше Спасівської обителі на правому березі річки Іква, на невеликому острові Дубовець або Кут, як його називали старожили, з ініціативи Костянтина Острозького, у 1592 році закладено Підборецький Свято-Вознесенський жіночий монастир, про що свідчить текст князівської грамоти. Він проіснував до середини XIX ст. Згодом його перевезли на суходіл і побудували Підборецьку Свято-Вознесенську церкву, якій виповнилось 160 років.

У 1665 р. Ганна Пузина стала фундаторкою Страклівського монастиря.

Православні Дубна молилися в Миколаївській та Іллінській церквах.

В Дубнівських монастирях працювали Милетій Смотрицький, Іван Вишеньський, Касіян Сакович та інші.

Люблінська унія 1569 р. відкрила шляхи польській і католицькій експансії на українські землі. Значна частина православної шляхти ополячилася і окатоличилася. Після смерті Костянтина Острозького Дубно стає центром поширення католицизму на Волині. Місцеві церкви і монастирі переходять на унію. В місті будуються католицькі монастирі Бернардинів і Кармеліток, костели.

В середині XVIII ст. на підставі так званої Кульбушівської угоди м. Дубно з околицями переходить до князя Станіслава Любомирського. В 1869 р. поміщицьке місто Дубно із Замком та околицями продано князем Любомирським княгині Єлизаветі Барятинській, яке через декілька років дісталось її дочці Єлизаветі Шуваловій [3].

Значні позитивні зміни відбулися тут у другій половині XVIII ст. З цього часу м. Дубно стає добре відомим за межами Волині. Авторитет йому принесли не стільки високі стіни фортеці і гарний палац князів Любомирських, які і в наш час змушують гостей міста милуватися витвором рук наших предків, уявляючи під його стінами козаків Тараса Бульби, скільки започатковані на початку 70-х років контрактів ярмарки, перенесені сюди зі Львова після першого поділу Польщі. Вони й зробили Дубно центром торгівлі в краї, корисно відбившись на його майбутньому житті.

Період проведення контрактів ярмарків вважається важливою подією в житті міста. Тут укладались угоди про оптовий продаж і купівлю товарів, кредитні справи, майнові операції. З перших же років контракти принесли власникам міста – князям Любомирським і магістрату – величезні доходи. Польські історики згадували, що вони складали навіть мільйонні суми. Ярмаркова торгівля була дуже вигідною, оскільки швидко збагачувала місто – за тодішніми законами кожний купець сплачував у казну частину свого прибутку.

У 1777 р. польський король Станіслав Август III надає князю Михайлу Любомирському право на проведення в Дубно не одного, як було раніше, а чотирьох ярмарків. Один з них розпочинався 6 січня і був чотирьохтижневим, а інші – 18.09., 23.04., 20.07. – двотижневі. Вересневий ярмарок, згодом з дозволу короля, також проводився впродовж чотирьох тижнів, отримавши назву «Михайлівського» [4].

Під час торгів впродовж двадцяти трьох років зі всіх сторін в м. Дубно з'їжджалося безліч гостей-купців. Вони заключали торгові договори, здійснювали комерційні операції, продавали і купували маєтки, ліси, пшеницю, коні, вовну, золоті й срібні вироби, шовк та інші речі. Участь у ярмарці приймали магнати, шляхта, купці, ремісники Варшави, Києва, Львова, Бердичева і навіть Одеси. Дубно постійно відвідували, приймаючи участь у торгах, іноземці. Ярмарки сприяли збагаченню місцевих купців, шляхти, власників готелів. На виручені кошти будувались муровані лавки, склади, міські резиденції, так звані «Дворки».

Контракти позитивно впливали на культурне життя. Тут неодноразово був, втілюючи в життя плани розвитку освіти відомий польський вчений і освітній діяч Тадеуш Чацький, який очолював шкільну справу на правобережній Україні і сприяв відкриттю шкіл в багатьох регіонах краю. Хоча спроба добитися цього в Дубно не знайшла підтримки в його власника [3].

Контрактів ярмарки позитивно вплинули на розвиток не тільки міста на р. Ікви, а й всієї Волині, заклавши основи нових форм господарювання.

У кінці XVIII ст. – на початку XIX ст. в місті Дубно функціонували миловарня, гарбарня, 2 свічкові мануфактури, бровар, цегельня, п'ять церков.

Міське господарство вели магістрат, який був створений на основі грамоти Литовського князя Олександра, сирітський суд, квартирна комісія, міські депутатські збори. Магістрат контролював як судові справи міщан, так і життя міста, проводив рекрутські набори, розприділяв ремісників по цехах. Його склад: міський голова, 2 бургомістри, 4 ратмани. Вся документація до середини 30-х років велася польською мовою.

Після третього поділу Польщі 1795 р. місто Дубно ввійшло до складу Росії і стало повітовим центром спочатку Поділля, а у 1797р. – Волині.

За наказом Павла I від 27.09.1797 р. Дубенські контракти розділяються і значна їх частина переводиться в м. Київ [4]. Тут залишається тільки два ярмарки – Хрещенський (з 6.01. по 6.02.) і Петропавлівський (29.06.). Якщо другий в основному використовувався для торгівлі кіньми різних порід, а товарообіг його постійно скорочувався, то перший був більш вагомим і ще довго, не дивлячись на зменшення товарообігу (якщо у 1862 р. продано товарів на суму 31600 руб, то в 1869 р. – 12395 руб.), майже до другої половини XIX ст. називався контрактним і продовжував користуватися повагою навіть закордонних купців [5].

Не дивлячись на те, що в торговому світі Дубно було добре відомим на-

віть за межами Росії, міське населення торгівлею майже не займалося, а якщо і мало до цього відношення, то вело торгівлю предметами місцевого вжитку.

В 1862 р. в м. Дубно було 714 будинків, з них 32 – муровані, 208 лавок, 2 корчми, 47 заїжджих дворів. Поступово починають випускати продукцію невеличкі мануфактури і продавати її як в місті, так і за його межами. В кінці XVIII ст. їх було декілька, в 1867р. – 7, в 1875р. – вже 10 з 49 робітниками.

В цей же час поширюються різні ремесла. Особливою повагою користуються пекарі, кравці, шевці, столярі, ткачі та ін. В 1866 р. працювало 150 майстрів, 56 підсобних робітників, 29 учнів. Сільським ремеслом займалось від 15 до 20 сімей, які в основному мешкали на околицях міста – Сурмичі, Забрама, Підборці, Чернеччина [5].

Значно активізується життя міста після відкриття у 1873 році залізничного сполучення від Здолбунова до Радивилова. Воно стало однією із найважливіших подій регіону. Міське населення брало участь у будівництві колії та спорудженні вокзалу, а згодом обслуговувало станцію міста Дубна.

Що стосується кількості населення, що проживало в м. Дубно і навколо нього в середині XIX століття, то порівнюючи з іншими містами Волині вона була значна. В 1862 р. нараховувалось 8305 осіб, з них 6057 міщан та ремісників, 433 шляхтича, 86 осіб духовенства, 52 купці, 1203 військові та їх сім'ї, 3650 євреїв, які розпочали заселятись тут ще в XVII ст.

Не всі жителі мали змогу забезпечити себе необхідним і в пошуках кращої долі залишали рідну домівку. Міська влада сприяла цьому і забезпечила паспортами 528 міщан [5].

У зв'язку з тим, що м. Дубно було приватним містом і не мало поземельної власності, його жителі виплачували поземельний чинш власнику міста, який користувався й іншими доходами, в т.ч. від продажу горілки. Іноді він, в свою чергу, надавав місту допомогу: безкоштовно виділяв будівельний матеріал, дозволяв жителям користуватися парком й інше.

Дубенське міське спрощене громадське управління розпочало діяльність у 1894 р., замінивши міську думу. Царизм створив його для того, щоб звільнити державні установи від збору податку, розквартирування військ, виконання різних приписів властей, благоустрою міста. Воно отримало назву Орган самоуправління.

Безпосередньо міське самоуправління підлягало губернаторові. Саме він затверджував склад управління і його комісій, давав дозвіл на виконання постанов, прийнятих зборами уповноважених [6].

За рахунок міста утримувалась поліцейська команда – городові. Для них закуповувались зброя, одяг, видавалась зарплата. На їх жалування постійно витрачалось 2619 руб.

В Дубні існувала своя пожежна команда. Крім того, в 1902-1908 роках тут діяло добровільне пожежне товариство, якому було передано пожежну команду: 7-8 пожежників і 8-9 коней.

Одним із напрямків діяльності міської управи було забезпечення населен-

ня водою. На Кемпі (район Спасівської церкви) була споруджена під'їзна платформа, з якої водовози набирали воду і розвозили по місту. Значна віддаленість її від центру створювала додаткові труднощі для забезпечення жителів водою. В 1901 році розпочався рух за будівництво артезіанського колодязя, спорудження якого розпочалось в 1906 р.

Дбаючи про благоустрій, влада організувала прибирання вулиць. Кожен домовласник вимощував навпроти себе тротуар з твердого матеріалу і слідкував за чистотою. В 1908 р. Запроваджені трафарети з назвами вулиць і номерами будинків. Це нововведення отримало 28 вулиць, окрім Чернеччини і Забрами.

Міська управа постійно слідкувала за освітленням вулиць. Для цього використовувались вуличні гасові ліхтарі. Згодом в Дубні збудували електростанцію, і з 1 січня 1914 р. місто освітлювалось електрикою. Хоча окраїни електрифікувались недостатньо.

Правителі міста планували встановити міську телефонно-телеграфну станцію.

Не можна лишити поза увагою діяльність управи в розвитку освіти в Дубні. Тут існувало 2-х класне училище (початкова школа), яку відкрили ще в 1869 р., вона утримувалась на кошти казни. Через переповнення учнями в 1898 р. був відкритий за рахунок міського бюджету паралельний клас.

Що стосується середніх шкіл, то їх відкрили значно пізніше – 1905 р. За сприяння дворянки Сапожникової розпочалось навчання у приватній жіночій гімназії (підготовчий і 3 основних класи), для якої графиня Шувалова збудувала приміщення. В 1913 р. в місті було відкрито вище початкове училище.

В усі історичні часи Дубно перебувало на важливих географічних, історичних та культурних перехрестях, було центром духовного життя Волинського краю, виблискувало банями храмів, відзначалося своїми славетними монастирями. Жодна значна історична та політична подія, яка стосувалася Східної Європи, не оминала міста.

Не випадково, що в різні роки доля приводила на територію Дубенщини славетних гетьманів України та великих російських імператорів, видатних польських королів та італійських зодчих і взагалі чимало інших політичних, культурних та історичних діячів світової величини.

1. М.Ф. Котляр Галицько-Волинська Русь. – К., 1998. – С. 75 **2.** Літопис Руський. – К., 1990. – С. 155, 227. **3.** Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. – Веннігер: Наукове товариство "Волинь", 1984. – С. 371-372, 375. **4.** Военно-статистическое обозрение Российской империи. – Т.Х, часть III, Волынская губерния. – Санкт-Петербург, 1850. – С. 139-142. **5.** Братчиков А. Материалы для исследования Волынской губернии. – С. 183-191. **6.** Рівненський обласний державний архів. – Фонд 345, справа 1.

Рецензент: к.і.н., доцент Цибульський В.І. (НУВГП)